

O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH VA BAHOLASH

Hasanova Zulxumor

*TOSHDO'TAU Ona tili va adabiyoti
ta'limi fakulteti 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, shuningdek, Davlat ta’lim standartlari asosida o‘quvchilarda o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish va uni baholash masalalari tahlil qilinadi. O‘qib tushunish — bu nafaqat ta’limiy faoliyatning asosiy komponentlaridan biri, balki shaxsning axborot bilan ishlash, mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muhim kompetensiyadir. Maqolada amaldagi qonunchilik hujjatlariga tayangan holda o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishning pedagogik va psixologik mexanizmlari, baholash mezonlari hamda zamonaviy o‘quv texnologiyalari yoritilgan. Bundan tashqari, o‘qish savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinib, milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘qib tushunish, ta’lim sifat, kompetensiyaviy yondashuv, Davlat ta’lim standarti, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, o‘quv savodxonligi, metakognitiv strategiyalar, baholash mezonlari, formativ baholash, diagnostik tahlil, axborot bilan ishlash, o‘quv faoliyati, mustaqil fikrlash, ta’lim texnologiyalari.*

Globalashuv jarayoni, raqamli texnologiyalar rivoji va axborot oqimining keskin ortib borayotgan sharoitida ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, tushunish va to‘g‘ri qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, o‘qib tushunish ko‘nikmasi umumiy o‘quv kompetensiyalarining asosi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘qib tushunish faqat matnni o‘qish emas, balki uni anglash, tahlil qilish, mohiyatini tushunish, fikr bildirish, mulohaza yuritish va amalda qo‘llashni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta’lim sifatini oshirish, bilimlar chuqurligini ta’minlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish asosiy vazifalar qatorida belgilangan. Davlat ta’lim standartlarida esa o‘quvchining o‘qish savodxonligi, xususan o‘qib tushunish darajasi asosiy ko‘rsatkich sifatida belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish va baholash mexanizmlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan chuqur o‘rganish ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘lida muhim qadamlardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada o‘quvchilarda o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishning zamonaviy usullari, pedagogik yondashuvlari, metakognitiv strategiyalar hamda baholash mezonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy va xalqaro

tajribalarning o'zaro solishtiruvli tahlili asosida samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.[3]

O'qib tushunish – bu matnning grafika yordamida ifodalangan mazmunini muloqot vazifasiga muvofiq qabul qilish va qayta ishlab, mazmunan anglashga doir ko'nikma. O'qish obyekti sifatida faqat yozma matn tushunilmaydi. Rasm, chizmalar, grafiklarda tasvirlangan (aks etgan) axborotni tushunish, shuningdek, ovozlashtirilmagan videomateriallarni ko'rib, ularda berilgan axborotni tushunish ham o'qib tushunish jarayoniga kiradi. O'qishdan maqsad matnli axborotni qabul qilish va qayta ishlashdan iborat. O'qishga o'rgatish vazifasi tinglab tushunishga o'rgatish va og'zaki nutqni o'stirishdan ko'ra osonroq hisoblanadi, chunki o'qiyotgan odamda o'zi uchun maqbul tezlikni tanlash, matnning qiyin joylariga qaytish imkoniyati mavjud bo'ladi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, ko'rish qobiliyati obrazlarni xotirada eshitish qobiliyatiga nisbatan mustahkamroq saqlab qoladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qib tushunishga o'rgatish tinglab tushunish yoki og'zaki nutqni o'stirishdan ko'ra samaraliroq sanaladi. Chunki o'qiyotgan shaxs matn ustida mustaqil ishlay oladi, ya'ni o'zi uchun maqbul tezlikda o'qiydi, tushunmagan yoki murakkab bo'laklarga qaytib, qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Psixologik jihatdan ko'rish orqali qabul qilingan obrazlar eshitishga nisbatan xotirada kuchliroq saqlanadi. Bu esa matn bilan ishlashni mustahkamlovchi omil sifatida qaraladi.

Biroq o'qishga o'rgatish quyidagi omillar ta'sirida qiyinlashadi:

- o'qiladigan materialning hajmi;
- sintaktik qurilmalarning murakkabligi;
- matnni o'qishda ohangni mustaqil tarzda tanlash zarurligi.

Yangi materialni mustahkam o'zlashtirish uchun kichik sinflarda tinglash, gapirish, o'qish va yozishga doir ishlarni bajarish kerak. Bunday tartib barcha analizatorlarni (eshitish, talaffuz qilish, ko'rish) maksimal darajada ishlatishni taqazo qiladi. O'rta sinflardan boshlab til materialini o'zlashtirishda yuqoridagi tartibga qat'iy amal qilish majburiy emas, ularning o'rnini maqsadga muvofiq almashtirish mumkin.[5]

Ushbu omillar o'qish faoliyatini murakkablashtiradi va o'quvchidan yuqori darajadagi diqqat, intellektual tahlil, til materiallarini eslab qolish salohiyatini talab qiladi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qib tushunishni shakllantirishda multimodal yondashuv (tinglab tushunish, ko'rish, talaffuz qilish, yozish) talab etiladi. Bu analizatorlarning birgalikda ishlatilishi yangi materialni mustahkam o'zlashtirishga xizmat qiladi.

O'rta sinflarda esa bu tartibni soddalashtirish, ayrim bosqichlarni maqsadga muvofiq almashtirish mumkin. Shunga qaramay, o'qish til materialini eslab qolish, u orqali fikrlash va yondosh ko'nikmalarni (masalan, yozma nutq, og'zaki fikrlash, tahlil qilish, baholash) shakllantirish uchun muhim vosita bo'lib qolaveradi. Shu boisdan o'qib tushunishni rivojlantirish va uni baholash tizimini takomillashtirish bugungi pedagogik amaliyotning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

O'quvchilarda o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish uchun bir necha samarali metod va yondashuvlar mavjud:

- **Metakognitiv strategiyalar:** O'quvchining o'z fikr yuritishini boshqarish va nazorat qilishga yo'naltirilgan strategiyalar (masalan, savol berish, umumlashtirish, taxmin qilish).
- **Grafik organayzerlar:** Venn diagrammasi, klaster, tushunchalar xaritasi kabi vositalar orqali matn mazmunini vizual tarzda idrok etish.
- **Savol-javob usullari:** Matn yuzasidan turli darajadagi savollarni berish — literal, interpretativ, kritik va qo'llovchi savollar.
- **Interfaol o'qitish usullari:** "Insert", "Fishbone", "Aqliy hujum", "Klaster" kabi texnologiyalar orqali o'qish jarayonini faol va mantiqiy qilish.
- **Integratsiyalashgan yondashuv:** O'qish ko'nikmasini boshqa fanlar bilan bog'lab o'rganish (fanlararo bog'liqlik).

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning asosiy vazifasi sifatida shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash belgilangan bo'lib, bunda o'quvchining mustaqil fikrlashi va axborotni ongli ravishda tushunishiga urg'u berilgan. Davlat ta'lim standartlarida esa o'qib tushunish kompetensiyasi o'quvchining funktsional savodxonligining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatilgan. Xususan, boshlang'ich ta'limdan boshlab, o'quvchilarning matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, turli usullar orqali tushunish, qayta hikoya qilish, asosiy fikrni aniqlash, matnni tahlil qilish kabi mahoratlar bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.

O'qib tushunish darajasini baholash o'quvchining fikrlash darajasi, matnni anglash qobiliyati va savodxonlik ko'rsatkichlarini aniqlashda muhim vositadir. Bunda quyidagi mezonlardan foydalaniladi:

- **Formatif baholash:** O'quv jarayonida o'quvchining rivojlanishini nazorat qilish va unga doimiy teskari aloqa berish.
- **Summativ baholash:** O'quv davri yoki mavzuni yakunlab, umumiy natijani baholash.
- **Rubrikalar:** Aniq mezonlar asosida baholash jadvali yordamida o'quvchining natijalarini tahlil qilish.
- **Diagnostik testlar:** O'quvchining tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun qo'llaniladigan maxsus testlar.

Bundan tashqari, elektron platformalar orqali interaktiv testlar, matnga asoslangan savollar, "hot question" texnologiyasi, "Google Form" va "Quizizz" kabi vositalar o'qib tushunishni baholashni zamonaviylashtiradi.

Dunyo miqyosida matnlarga qo'yiladigan talablar. Matnning qiyinligi. Turli mamlakatlarda ona tili ta'limida matndan foydalanish maqsadlari o'rganilganda matnning qiyinchilik darajasi bilan bog'liq umumiy qarashlar borligi ko'rinadi. Masalan, Buyuk Britaniyada ona tili ta'limida o'quvchilarda matnlar bilan ishlash orqali o'qishni sevisish va qadrlash hissini rivojlantirish hamda o'quvchilarni murakkab matnlar va materiallarni mustaqil ravishda o'qiy olish darajasiga yetkazish maqsad qilingan (NCE, 2014).[5]

PISA (Programme for International Student Assessment) kabi xalqaro baholash dasturlarida o'qib tushunish kompetensiyasi asosiy indikatorlardan biri sifatida ko'riladi. O'zbekiston ham 2022 yildan boshlab ushbu baholash tizimida ishtirok etishga kirishdi.

Bu esa mamlakat ta'lim tizimida o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilab beradi. Bugungi global ta'lim tizimida o'quvchilar uchun tanlanadigan matnlar nafaqat til o'rgatish vositasi, balki shaxsiy, madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy resurslardan biri hisoblanadi. Turli mamlakatlar tajribasini tahlil qilgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, matn tanlashda bir necha umumiy mezonlar mavjud bo'lib, ular orasida matnning mavzusi, til uslubi, sintaktik murakkabligi va semantik chuqurligi alohida o'rin tutadi.

Masalan, Buyuk Britaniyada ona tili ta'limida (English Language and Literature) matnlar o'qituvchining didaktik strategiyasiga muvofiq ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirilib boriladi. 2014-yilda chop etilgan National Curriculum for England hujjatida asosiy maqsad sifatida o'quvchilarda o'qishga bo'lgan mehr uyg'otish, adabiy estetikani anglash va murakkab matnlarni tahlil qilish orqali mustaqil o'qish ko'nikmasini shakllantirish belgilangan. Shu maqsadda o'quv dasturiga klassik va zamonaviy badiiy matnlar, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy mavzudagi axborotli matnlar kiritilgan.

AQShda esa Common Core State Standards (CCSS) doirasida matn tanlashda uning murakkablik darajasi Lexile Scale yordamida baholanadi. Bu tizimda matnlarning leksik boyligi, gaplar uzunligi va grammatik murakkablik darajasi raqamli ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi. Har bir sinf darajasi uchun tavsiya etilgan Lexile oraliqlari mavjud bo'lib, bu o'quvchilarni bosqichma-bosqich yuqori darajadagi tushunishga olib chiqish maqsadida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, CCSS ta'limchilardan matnning madaniy-tarixiy kontekstini hisobga olgan holda tanlashni ham talab qiladi.

Finlandiyada esa ta'limda yuqori natijalarga erishishga qaramasdan, matnlar bilan ishlashda o'quvchi erkinligi va individualligi birinchi o'ringa qo'yiladi. Matn tanlash jarayoni o'qituvchiga ishoniladi va bu holatda asosiy mezon sifatida o'quvchining qiziqishi, psixologik holati va kognitiv rivojlanish darajasi e'tiborga olinadi. Fin maktablarida tanlangan matnlar ko'proq o'quvchi hayoti bilan bog'liq real voqelikni yoritishga xizmat qiladi.

Shuningdek, Yaponiyada boshlang'ich sinflardan boshlab matnlar faqat tildagi bilimlarni emas, balki ijtimoiy axloqiy qadriyatlarni singdiruvchi vosita sifatida qaraladi. Matnlar odatda qisqa, ammo ma'noli bo'lib, ular orqali o'quvchiga o'z fikrini bildirish, o'z nuqtai nazarini asoslash va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish ko'nikmalari beriladi.

Xulosa qilib aytganda, dunyo tajribasida matn tanlashda yagona yondashuv yo'q, biroq umumiy tendensiya – bu o'quvchining mustaqil o'qib tushunish, tahlil qilish va o'z munosabatini bildirish salohiyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi matnlar tanlashdir. Bu esa o'z navbatida o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish va baholash tizimini takomillashtirishda xalqaro standartlarga asoslangan yondashuvni qo'llash zaruratini keltirib chiqaradi. Mazkur maqolada o'quvchilarda o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish va baholash masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O'qib tushunish ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, matnni anglash va tahlil qilish salohiyatini rivojlantiradi. Maqolada

o'qib tushunishga ta'sir qiluvchi omillar, dars jarayonida qo'llaniladigan metodlar, shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan O'zbekiston ta'lim standartlari qiyosiy o'rganilgan. Xulosa o'rnida esa, o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda bosqichma-bosqich yondashuv, sifatli matn tanlash va zamonaviy baholash mezonlaridan foydalanish zarurligi ta'kidlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Abduraimov Sh. Ona tili ta'limida o'qib tushunish ko'nikmasini baholashning nazariy va metodik asoslari. Lingvodidaktikaning dolzarb masalalari. Xalgaro konferensiya materialari, - Toshkent: ToshDO 'TAU, 2022. - 530 b.25 bet.
2. Gulshan Asilova. O'zbek tilida o'qib tushunish malakalarini rivojlantirish. Lingvodidaktikaning dolzarb masalalari. Xalgaro konferensiya materiallari. - Toshkent: ToshDO TAU, 2022, - 530 b.50-bet
3. Muxitdinova X.S. O'zbek tilini o'qitish metodikasi (o'zga tilli guruhlarda) / Monografiya. T. . 2021.
4. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Qur'onov, Shokir Tursun Nilufar Hakimova, Mansur Siddigov. T. 2022, Количество слов: 1188
5. **Gulshan Asilova, Fatma Açık Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish asoslari : uslubiy qo'llanma.** – T.: "PUBLISHING HIGH FUTURE" OK nashriyoti, 2024.–115 bet.